

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi**Article Type:** Research article**Geliş Tarihi:** 02.04.2022**Submitted:** 02.04.2022**Kabul Tarihi:** 8.06.2022**Accepted:** 08.06.2022

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1097630>

Mohammad RIGIDERAKHSHAN¹

İRAN'DA ÖĞRENCİ HAREKETLERİ: PEHLEVİ DÖNEMİNDEN DEVİRİM (1979) SÜRECİNE

Öz: İran'da yurtdışına öğrenci gönderilmesi süreci Kacar Hanedanlığı dönemiyle birlikte başlamıştır. Avrupa'ya eğitim almaları için gönderilen öğrenciler daha sonra İran'ın siyasal ve sosyal tarihi açısından önem arz eden toplumsal hareketlerin başlamasında adeta öncü rolü üstlenmişlerdir. Bu çalışmada İran'da öğrenci hareketlerinin ulusal düzeyde etkinlik kazanmaya başladığı Pehlevi döneminden başlanarak, 1979 İran İslam Devrimi'ne kadarki süreçte öğrenci hareketlerinin pozisyonu ve fonksiyonu üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda İran içerisinde etkili olan öğrenci grupları ve İran dışında faaliyetlerde bulunan öğrenci konfederasyonları ele alınmıştır. Öğrenci hareketleri incelendiğinde Tudeh Partisi'nin ve Milli Cephe'nin söz konusu oluşumlar üzerindeki etkisi ön plana çıkarken, devrim süreciyle birlikte ise İslamcı kimliğe sahip öğrenci gruplarının etkili olmaya başladığı saptanmıştır. Çalışma kapsamında incelenen kaynaklardan hareketle İran'da toplumsal hareketlerde öğrenci gruplarının kitlesel seferberlik oluşumunda harekete geçirici etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca İran'da çeşitli öğrenci gruplarına öncülük eden isimlerin 1979'da gerçekleşen devrimle birlikte yeni bir anayasal yapının kuruluş aşamasında da kritik roller üstlendikleri görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran'da Toplumsal Hareketler, Öğrenci Hareketleri, İranlı Öğrenciler Konfederasyonu, Devrim ve Öğrenci Hareketi.

¹ Dr., Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, rigi.derakhshan@gmail.com , [ORCID](https://orcid.org/0000-0003-1495-6284)

Student Movements in Iran: From the Pahlavi Period to the 1979 Revolution Process

Abstract: Sending students abroad in Iran started with the Kacar period. Students who were sent to Europe for education later played a pioneering role in the realization of social movements that are important for Iran's political and social history. In this study, the position and function of the student movements in the period from the Pahlavi period, when the student movements started to gain effect in Iran until the Iran Islamic Revolution of 1979 were emphasized. In this context, student groups operating in Iran and student confederations operating outside Iran were discussed. When the student movements were examined, it was determined that the influence of the Tudeh Party and the National Front on these formations came to the forefront, and with the revolution process, student groups with an Islamist identity started to be effective. With this study, it is understood that student groups in social movements in Iran have a mobilizing effect in the formation of mass mobilization. Also, it is seen that the leaders of various student groups in Iran played critical roles in the establishment of a new constitutional structure with the revolution in 1979.

Keywords: Social Movements in Iran, Student Movements, Iranian Students Confederation, Revolution and Student Movement.

GİRİŞ

1960'larda Avrupa ülkelerindeki ve ABD'deki öğrenci hareketleri uluslararası siyasal ve toplumsal alandaki gelişmelerden etkilenmiş ve kendi ülkelerinde vuku bulan sosyal süreçlerde önemli etkiler yaratmışlardır. İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi altında büyüyen ve söz konusu süreçte üniversitelerde öğrenci olan orta sınıfa mensup gençler dönemin mevcut sistemleri karşısında konumlanmışlardır. Sistem değişikliği talebinde bulunan gençlerin toplumsal anlamda destek bulmaları, etkin öğrenci gruplarının oluşturulmasının da zeminini hazırlamıştır. Ayrıca Soğuk Savaş süreci, Küba Devrimi, Cezayir Devrimi, Vietnam Savaşı, Arap-İsrail Savaşları gibi gelişmeler pek çok ülkedeki öğrenci hareketleri üzerinde etkili olmuştur. Bu gelişmeler

İran'daki öğrenci hareketlerini de etkisi altına almış ve adeta öğrenci hareketlerine ivme kazandırmıştır.

1934 yılında kurulan Tahran Üniversitesi ise İran'ın modern anlamdaki ilk üniversitesidir. Rıza Şah Pehlevi, modernleşme sürecini hızlandırmak için Tahran Üniversitesi'ni kurmuştur². Böylelikle geçmişte İran'ın elitlerine sağlanan yüksek öğretim artık İran'ın orta ve alt sınıfının da hizmetine sunulmuştur. Öncesinde toplam 1100 öğrenci yurtdışına eğitim için gönderilmişken, 1935'te Birinci Pehlevi döneminde ise 1040 yeni öğrenci devlet bursu ile yurtdışına eğitim almaları için gönderilmiştir³.

İran'da öğrenci sayısında ciddi bir artışın söz konusu olduğu 1950-1960'lı yıllarda ekonomik gelir düzeyi yüksek olan aileler çocuklarını eğitim almaları için çoğunlukla yurtdışına göndermişlerdir. Yurtdışı eğitimi almak için Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya giden öğrenciler uluslararası sistemi etkileyen siyasal ve sosyal gelişmelerin etkisinde kalmışlardır. Nüfuzlu ailelere mensup bu öğrenciler giderek sol ideolojinin etkisi altına girmiş ve yurtdışında aktif olan İranlı öğrencilerin kurduğu konfederasyonların bünyesine dahil olmuşlardır. Yurtdışındaki İranlı öğrenci kuruluşlarının büyük bir çoğunluğu Tudeh Partisi⁴ ve Milli Cephe'nin⁵ etkisinde olmuştur. İran 1979'da gerçekleşen devrim sürecinde de yurtdışındaki öğrenci konfederasyonları önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle dönemin İran istihbarat servisi SAVAK

² Mesud Sefiri, Diruz Emruz ve Ferdaye Cumbeshe Daneshcuyiye İran, Tahran, Ney Yayınevi, 2000, s. 13.

³ Metin, a.g.e., s. 43.

⁴ 1942'de İran'ın Sovyet ve İngiliz işgaline uğradığı dönemde Tudeh Partisi kurulmuştur. Parti'nin ilk kongresinde Süleyman İskenderi partinin kuruluş amacını şu şekilde özetlemiştir; Tudeh'in hedefi, halkı, işçileri, çiftçiler, tüccarlar, sanatkârlar ve aydınları bir araya toplamaktır .Gergozlu, s. 60.

⁵ Milli Cephe, İran'daki nasyonalist partilerin başında gelmektedir. 1949 yılının Eylül ayında halk tarafından seçilen yirmi kişilik bir grup seçimlerde özgür bir ortamın olmadığı gerekçesiyle Şah'a yönelik yazılı bir metin sunmak amacıyla bir araya gelmiştir. Bu grubun kuruluş aşamasında temel iki amacı olmuştur. İlki istiklal, ikincisi ise özgür bir seçim ile milli bir hükümetin oluşturulması şeklindedir. Katouzian, s.150.

yurtdışındaki öğrenci hareketlerini kontrol altına almayı amaçlamıştır. Muhammed Rıza Pehlevi *Tarihe Cevap* kitabında İran'da devrimin gerçekleşmesinin nedenleri arasında basın eleştirileri, terörizm ve öğrenci ayaklanmalarını sıralamıştır. Bu faktörler nedeniyle Şahlık rejiminin son bulduğunu ifade eden Muhammed Rıza Pehlevi, öğrenci hareketlerinin ve basının ülke dışından yönlendirildiğini ileri sürmüştür. Yurtdışındaki öğrenci konfederasyonları İran içerisindeki öğrenci grupları ile birlikte hareket etmeye başlamış ve kısa süre sonra ise gerilla faaliyetleri ile Şahlık rejimi doğrudan hedef alınmıştır⁶.

Yukarıdaki bilgilerden/bağlamdan hareketle bu çalışmada İran'daki öğrenci hareketlerinin kökenlerine eğilerek, İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşuna değin önemli dönüm noktaların öğrenci hareketlerinin rolü ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk öğrenci gruplarının yurtdışına eğitim için gönderildiği Kacar döneminden başlanarak, ilk öğrenci örgütlenmelerinin başladığı Pehlevi dönemindeki gelişmelere dikkat çekilmiş ve İran İslam Devrimi sürecinde öğrenci hareketlerinin fonksiyonu saptanmaya çalışılmıştır. Ayrıca devrimin ardından kurulan yeni siyasal yapı içerisinde yer alan aktörlerin geçmişteki öğrenci hareketleri içerisindeki rollerine dikkat çekilmiştir.

İRAN'DA YURTDIŞINA ÖĞRENCİ GÖNDERME SÜRECİ

Kacar döneminde diğer ülkelerle girilen savaşlarda başarısız olunmasının ardından Avrupa'ya teknik ve bilim öğrenilmesi için öğrenciler gönderilmeye başlanmıştır. Meşrutiyet devrimi sürecinde de eğitim-öğretim için yurtdışına öğrenci gönderilmeye devam edilmiştir. Pehlevi döneminde ise ülkeyi modernleştirme çalışmaları kapsamında yurtdışında öğrenci gönderilmiştir. Pehlevi döneminde gerçekleştirilmesi amaçlanan modernleştirme projesi demokratik temellere dayanmadığı

⁶ Emaduldin Baki, *Cumbeshe Daneshcuye İran Ez Agaz Ta Engılabe Eslami*, Tahran, Camee, 2000.

gerekçesiyle yurtdışında gönderilen öğrenciler tarafından eleştirilmiş hatta muhalefet edilmiştir. Öğrenciler söz konusu süreçte Tudeh ve Milli Cephe partilerinde aktif rol almaya başlamışlardır⁷.

İran modern ilimler ile Kacar döneminde Nasuriddin Şah'ın sadrazamı Emir Kebir'in Darulfünun medreselerini kurmasıyla aşına olmaya başlamıştır. Darulfünun kurulduktan sonra İranlıların bakış açısı modern ilimlerin etkisi ile pek çok konuda değişmeye başlamıştır. Darulfünun İran'da kurulan modern üniversitelerin temelini oluşturan bir yapıya sahip olmuştur⁸.

İran'da yurtdışı eğitimi için 1811'de İngiltere'ye gönderilen iki öğrenci; Muhammed Kazım (Abbas Mirza sarayının ressamının oğlu) ve Hacıbaba Evshar (dönemin elit ailelerinden birinin çocuğu)'dır. Daha sonra 1815 yılında ise beş kişilik bir öğrenci grubu Hacıbaba Evshar'ın eğitim gördüğü İngiltere'ye gönderilmiştir. Bu öğrenciler filoloji, tıp, askeri teknoloji ve mühendislik bölümlerinde eğitim almaları için yurtdışına gönderilmişlerdir. Beş kişilik öğrenci grubunda yer alan Mirza Rıza, İngiliz Kraliyet Askeri Akademisinde eğitim almış ve Darulfünun kurulurken mimari yapısını Avrupa'daki mimari yapıdan etkilenerek çizmiştir. Grubun bir diğeri üyesi olan Mirza Cafer Khan Tebrizi, 1834'ten 1844'e kadar İstanbul'da İran Büyükelçiliği görevini yürütmüştür⁹. Yine aynı grupta yer alan Mirza Salih Şirazi ise 1836 yılında İran'ın ilk gazetesi olan Kağezi Akhbar'ı yayınlamıştır¹⁰.

Mirza Tegihane Ferahani Emir Kebir, 1859'da Darulfünunun en başarılı öğrenciler arasından seçtiği 42 kişilik bir öğrenci grubunu Fransa'ya tıp, askerlik ve mühendislik alanlarında eğitim almaya göndermiştir.

⁷ Afshin Metin, *Konfederasyone Tarikhe Cumbeshe Daneshcuyane İrani Der Hkaric Ez Keshver (1352-1357)*, Çev. Erestu Azeri. Tahran, Şiraze Yayınevi, 1999, ss.30-39.

⁸ Davud Raqi, *Utopyaye Cumbeshe Daneshcuyiye İran*, Tahran, Mahname Zemaneh, 2003, ss. 42-53.

⁹ Metin, a.g.e., ss. 32-37.

¹⁰ Hülya Özkan, Mohammad Rigiderakhshan "İran'da Basımın Doğuşu ve Gazeteler", *Erciyes İletişim Dergisi*, 6 (2). ss. 975-994.

Meşrutiyet devrimi sürecinde de hem devlet kurumları hem de özel vakıflar yurtdışı eğitimi almaları için çok sayıda öğrenciyi Avrupa'ya göndermiştir. 1910'da Meclis'te yurtdışına öğrenci gönderilmesi için bir kanun tasarısı görüşülmüş ve kabul edilen kanuna göre her yıl 30 öğrenci burslu olarak yurtdışı eğitimi almak için gönderilmiştir. 1918'e gelindiğinde ise yaklaşık 500 öğrenci Avrupa'da eğitim almaktaydı¹¹.

İran'da Öğrenci Hareketlerinin Başlama Süreci

İran'da öğrenci hareketlerinin başlamasıyla ilgili farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Bu yaklaşımlardan biri; İran'da öğrenci hareketlerinin başlamasını üniversitenin kurulmasından öncesine; Kacar döneminde ve Birinci Pehlevi döneminde yurtdışına gönderilen öğrencilerin faaliyetlerine dayandırılmaktadır. Buna yaklaşıma göre yurtdışına gönderilen öğrenciler, "öğrenci hareketi" fikrini İran'a taşımışlardır. Zira söz konusu gruptaki öğrenciler daha sonra İran üniversitelerinde önemli kürsülerde yer almış ve üniversite öğrencilerine kendi bakış açıları doğrultusunda gelişmeleri değerlendirmelerinde etkili bir rol oynamışlardır. Bir başka yaklaşıma göre ise Tahran Üniversitesi'nin kurulmasının ardından İran'da öğrenci hareketleri başlamıştır¹². Bu yaklaşımı savunan araştırmacılara göre modernleşme sürecindeki eğitimin etkisi ve üniversite kurulmasıyla birlikte öğrenci hareketlerine zemin hazırlanmıştır¹³. Söz konusu yaklaşımlar, tarihsel süreç göz önünde bulundurulduğunda İran'da modernleşme sürecinin bir sacayağı olarak öğrenci hareketleri de ivme kazanmıştır.

1936'da Tahran Üniversitesi'nin öğrencileri akademik personelin sayısının azlığı ve üniversitede yeterli teçhizatın bulunmaması nedeniyle protestolarda bulunmuşlardır. Bu protestolar İran'da dönemin önde

¹¹ Metin, a.g.e., ss. 32-43.

¹² Ervand Abrahamian, İran Beyne Do Engılab, Çev. Kazım Firuzmend, Tahran, Merkeze Tahran, 1998, ss.145.

¹³ Sefiri, a.g.e., ss. 112.

gelen sol gruplardan Tegi Erani* (daha sonra Tudeh Partisini kuracak olan grup) grubunun telkinleri neticesinde gerçekleştirilmiştir ¹⁴.

Pehlevi Dönemi Öğrenci Hareketleri: Milli Cephe, Tudeh ve İslamcı Gruplar

Rıza Şah 1941’de İran’ı terk ettikten sonra yerine oğlu Muhammed Rıza Şah’ın tahta geçmiştir. Böylelikle ülkedeki yeni siyasal atmosferle çeşitli gruplar gemişteğine kıyasla daha zgr hareket edebilecekleri bir ortama kavuşmuşlardır. Bu süreç Tudeh Partisi açısından Tahran niversitesi’ndeki ğrenci grupları üzerinde etkinlik kurması açısından adeta bir fırsat olarak grlmştir. Derhal Tahran niversitesi ğrenci rgt adından bir ğrenci kulübü kurulmuştur. Daha sonra bu kulüp, Doğu Bloklu Uluslararası ğrenci Konfederasyonu ile Tahran’daki öğrenciler arasında köprü görevi grmřtir¹⁵.

2. Dünya Savaşı’ndan sonraki süreçte Tahran niversitesi ğrencileri üzerinde Tudeh Partisi en geniş etkiye sahip olan grup olmuştur. 1946’da Prag’da düzenlenen Uluslararası ğrenciler Konfederasyonu Kongresi’ne İranlı ğrencileri temsilen Tudeh Partisi’nin kurduğu Tahran niversitesi ğrenci rgt yeleri katılmıřtır¹⁶. Tahran niversitesi ğrenci rgt aynı zamanda *Daneshcu* adında bir ğrenci dergisi de yayımlamıştır. Sosyalist ideolojinin etkisindeki bu öğrenciler antiemperyalist söylemler geliştirmekle birlikte İran’da birlik ve

* Tegi Erani, Darülfunun’dan birincilikle mezun olmuş bir öğrencidir. 1922’de devlet bursu ile Almanya’ya gönderilmiştir. Almanya’da İranlı sol görüşlü öğrenciler ile Rıza Şah’a karşı protesto gösterilerinin düzenlenmesinde rol oynamıştır. Daha sonra ise kendi adıyla anılan 53 kişiden oluşan Erani Grubunu kurmuştur. Şah daha sonra bu grup üyelerini hapsetmiştir. 2. Dünya Savaşı sürecinde hapisten çıkan grup yeleri Tudeh Partisini kurmuşlardır (Metin, a.g.e, ss. 47).

¹⁴ Arab Muhammed, *Tevellude Cumbeshe Daneshcuyi Der İran, Tahran, Khodnevis, 2018*, ss. 3-5.

¹⁵ Raqi, a.g.e., ss.42-53.

¹⁶ Metin, a.g.e., ss. 60-61.

beraberlik görüşünü savunmuşlardır¹⁷. Ortak mülkiyet fikrini savunan bu öğrencilerin sloganı “Ekmek, mesken ve özgürlük!” şeklinde olmuştur¹⁸.

İran'ın imzaladığı petrol anlaşmalarında diğer verdiği imtiyazlar dolayısıyla 1948'de Tahran'da bulunan öğrenciler söz konusu anlaşmalara karşı ayaklanarak Tahran Üniversitesi'nden Baharistan Meydanı'na (Meclise kadar) yürüyerek protesto gösterilerinde bulunmuşlardır ve imzalanan anlaşmaların feshini istemişlerdir¹⁹. Bu gösteriler İran'daki ilk öğrenci hareketi olma özelliği taşımıştır. Gösterilerden bir gün sonra Muhammed Rıza Şah, Tahran Üniversitesi'nin kuruluş yıldönümünde katıldığı programda Tudeh Partisi mensubu Nasır Fekhrarayı tarafından silahlı saldırıya uğramıştır. Daha sonra ise öğrenciler İran petrolünün millileştirilmesi sürecinde de Muhammed Musaddık'a destek vermişlerdir. Hatta bu süreçte İslamcı öğrenci gruplarının başında bulunan Mehdi Bazergan, Milli Cephe'ye destek vermeleri konusunda öğrenci gruplarının organize etmiştir. Hatta Ayetullah Seyid Mahmud Talegani de bu süreçte öğrenci hareketlerine destek olmuştur²⁰.

1953'te Milli Cephe Partisi, Tahran Üniversitesi öğrenciler üzerinden önemli bir etkiye sahip olan Tudeh Partisinin gücüne son vermek için Tahran Üniversitesi öğrencileri desteklenerek *Danescuyane İran* adında bir dergi kurdu muştur²¹. Aynı zamanda komünizme karşı Müslüman Öğrenciler Komitesi ve Tanrı Tapan Sosyalistler Hareketi

¹⁷ Davud Rençberan, Berresiye Ceryane Marksisme Daneshcuyi Der İran, Tahran, Muesseseye Sahile Endishe, 2009, ss.67.

¹⁸ Ali Rıza Kerimiyan, Cumbeshe Daneshcuyi Der İran. Tahran, Merkeze Esnade Engilabe Eslami, 2002, ss.115-120.

¹⁹ Mesud İcazi, Ruyedadha ve Daveriye Kahtrate Mesud İcazi (1329-1339), Tahran, Nilufer Yayınevi, 1996, ss.17-19.

²⁰ Mahmud Tahir Ahmedi, Esnadi Ez Cumbeshe Danescuyi ve Neyzete Milli İran, Tahran, Gencineye Esnad, 2005, ss.54-62.

²¹ Metin, a.g.e., ss. 64.

oluşturulmuştur. Müslüman Öğrenciler Komitesi ağırlıklı olarak savundukları ideolojiyi teorik boyutta ele alıp üniversite öğrencilerini kendi görüşleri çerçevesinde ikna etmeye çalışmışlardır. Sol gruplar kısa sürede etkin bir biçimde örgütlenebiliyorken, Milli Cephe'nin desteklediği öğrenci grupları aynı şekilde aktif bir örgütlenme sağlayamamışlardır²². Milli Cephe üniversite öğrencileri üzerinde ancak İran petrollerinin millileştirilmesinin ardından etki oluşturmaya başarabilmiştir²³.

Sol görüşlü öğrenci hareketleri emperyalizme karşı bir tavır alırken, Sovyetleri emperyalist bir güç olarak görmemişlerdir. Bu öğrenciler ayrıca Tudeh Partisi'nin Musaddık hükümetini desteklediği dönemlerde, İran'ın feodalizmden kapitalizme geçip daha sonra da komünizme erişeceği görüşüyle petrolün millileşmesi için Musaddık hükümetinden yana tavır almışlardır. Daha sonra ise Sovyetlerin etkisiyle Musaddık hükümetine karşı gelip, 1953 darbe sürecinde ise sessiz kalmışlardır²⁴.

Darbe sürecinde milliyetçi ve İslamcı öğrenci grupları İran Partisi, Paniranist, Feddayene İslam, Mecme'e Mücahidine İslam gibi siyasi partiler ile yakın ilişki içerisinde olmuşlardır. Bu öğrenci gruplarının gayesi işgal altındaki İran'ın bağımsızlığına kavuşması şeklindedir. Ayrıca toplumsal ve siyasal beklentileri de dile getirmeye başlamışlardır. Meşrutiyet ile gelen anayasaya göre bir siyasal yapının ihya edilmesinden yana olmuşlardır²⁵.

Müslüman Öğrenciler Komitesi, Tahran Üniversitesi'nde Tudeh Partisi'nin faaliyetlerine karşı örgütlenmiş ve karşıt faaliyetlerde bulunmuşlardır. Mehdi Bazergan, Mahmut Talegani ve Yedullah Sahabi

²² Raqi, a.g.e., ss.42-53.

²³ İbrahim Yazdi, Combeshe Daneshcuyi Der Do Dehe: Ez 1320 Ta 1340, Tahran, Entisharate Kalem, 2004, ss.11-16.

²⁴ Murteza Shirudi, "Tevansenciye Goftemanhaye Cumbeshe Daneshcuyeye İran'e Muasır, Tahran, Pejoeshnameye Engılabe Eslami, 2013, ss. 67-89.

²⁵ Murteza Shirudi, "Tarikh ve Huviyete Cumbeshe Daneshcuyiye İran", Feslnameye Din ve Siyaset, 2005, ss.127-155.

Müslüman Öğrenciler Komitesinin faaliyetlerini yürüten önde gelen isimler olmuşlardır. Tudeh Partili öğrencilerin İslam karşıtı organizasyonları ile mücadele etmişlerdir²⁶.

1953 darbe sürecinde Şahlık rejiminin baskısı karşısında öğrenci hareketleri giderek radikalleşmeye başlamıştır. Bu süreçte gerilla gruplar etkinlik kazanmıştır. Hatta darbenin ardından Musaddık yargılanmaya başladığında kitlesel öğrenci ayaklanmaları söz konusu olmuştur²⁷. Tahran ve Tebriz'de çok sayıda üniversite öğrencisi protestolarda göz altına alınarak tutuklanmıştır²⁸.

Ayrıca 7 Aralık 1953'te ABD Başkan Yardımcısı Richard Nixon'ın İran ziyaretinde de öğrenciler protesto gösterileri düzenlemişlerdir. Nixon'ın darbeden sonraki bu ziyareti İran'da pek çok grup için olduğu gibi öğrenciler açısından da Amerika destekli bir darbe olarak görülmüş ve Nixon'ın ziyareti tepkiyle karşılanmıştır²⁹. Gösterilerde Nixon ve Şah'ın konvoyuna taşlı sopalı saldırılarda bulunan öğrencilere ordu müdahale etmiştir. Kolluk güçleri ve SAVAK öğrenci yurtlarında 300 öğrenciyi göz altına alıp, tutuklamıştır³⁰. Ordunun müdahalesi sonucunda Tahran Üniversitesi'nden üç öğrenci hayatını kaybetmiştir³¹. Bu yönüyle 7 Aralık 1953 tarihi İran'daki öğrenci hareketleri açısından son derece önemli bir tarihtir. Söz konusu süreçte yaşananların etkisi İran'da hala hissedilmektedir. Zira bu tarih İran'da Öğrenci Günü (Ruze Daneshcu-Shanzdehe Azer) olarak kabul edilip, çeşitli öğrenci grupları tarafından programlar düzenlenerek anılmaktadır.

²⁶ Metin, a.g.e., ss.63- 64.

²⁷ Raqi, a.g.e., ss.42-53.

²⁸ Shirudi, a.g.e., 2005, ss.127-155.

²⁹ Baki, a.g.e., ss.79.

³⁰ Metin, a.g.e., ss.341.

³¹ Seyyid Celaluddin Medeni, Tarikhe Siyasiye Muasır İran, Qum, Hozeye İlmîyeye Qum, 1980, ss.301-302.

Darbeden sonraki süreçte 1960'lı yıllarda Milli Cephe bünyesinde birlikte hareket eden İslamcı ve milliyetçi gruplar arasında fikir ayrılıkları baş göstermiş ve ayrışmalar yaşanmıştır. İslami kimliği ön plana çıkan isimlerden Ayetullah Talegani, Mehdi Bazergan, Yedullah Sahabi İran Özgürlük Hareketi (Neyzete Azadi İran)'ni kurmuşlardır. Bu hareketin faaliyet alanı temelde üniversiteler olmuştur³².

Kitlesel düzeydeki bir diğer önemli öğrenci ayaklanması ise 1963'te yaşanmıştır. 15 Khordad³³ olarak tarihe geçen olaylarda kitlelerin harekete geçmesinde öğrenci eylemleri kritik bir rol oynamıştır. 15 Khordad günü yaşananların ardından ruhaniler ile rejimin doğrudan karşı karşıya geldiğini belirten Kediver'e göre, 15 Khordad günü yaşananlar İran İslam Devrimi için bir kıvılcım olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca Kediver'in ifade ettiği üzere, Şah yönetiminin Amerika destekli oluşu da Ayetullah Humeyni ve ruhanilerin halk tarafından desteklenmelerine katkı sağlamıştır³⁴.

15 Khordad gününde yaşananlar yalnızca Şah'ı ve ruhanileri karşı karşıya getirmemiş, aynı zamanda ruhaniler arasında da kutuplaşmalara sebebiyet vermiştir. Bir kesim ruhanilerin siyasete müdahil olmaması gerektiğini savunurken, diğer kesim aksini savunmuştur. Siyasete müdahale edilmesi gerektiğini savunan ruhaniler, İslam'a siyasal arenada görünürlük kazandırarak topluma yeni söylemler ile hitap etmeye

³² Shirudi, a.g.e., 2005, ss.127-155.

³³ 5 Haziran 1963 (15 Khordad 1342), Şah, ABD ve İsrail karşıtı vaazlar vererek siyasi bir lider imajına bürünen Ayetullah Humeyni'nin liderliğindeki muhalefet, kısa süre sonra geniş çaplı ayaklanmalara dönüşmüştür. Gerginliğin Muharrem ayına denk gelmesi de 1963'teki dini törenlerin siyasal bir kimliğe bürünmesine zemin hazırlamıştır. 5 Haziran 1963'te yaşananlar ise çatışmaları şiddetlendirmiştir. 5 Haziran yani 15 Khordad Kıyamı olarak da tarihe geçen günde, yaklaşık 15 bin kişi hayatını kaybetmiş, Ayetullah Humeyni ise tutuklanarak Kasr Hapishanesi'ne götürülmüştür (Özkan ve Rigiderakhshan, 2021: 95; Özkan, 2020: 38).

³⁴ Cemile Kediver, Ruyaruyi Engelabe Eslami İran ve Amerika, Tahran, Neşre İttılaat, 1990, ss.61.

başlamışlardır³⁵. Ayetullah Humeyni'nin bu görüşü savunarak muhalefet etmesiyle de siyasal İslam cephesi bir lidere kavuşmuştur. Ayetullah Humeyni'nin 'karizmatik liderliği' sayesinde ise İslami bir devlet anlayışını savunan ruhanilerin sayısında kısa sürede artış görülmüştür³⁶.

Söz konusu dönüşüm İran içindeki öğrenci hareketlerine de yansımıştır. Önceki süreçte sol görüşlü ve milliyetçi öğrenci gruplarının etkinliğinden söz etmek mümkün iken 1960'tan sonra ise İslamcı olarak ifade edilebilecek öğrenci gruplarının aktifleşmeye başladığı görülmektedir. 1960'larda ülke siyasetinde etkinliği artan İslamcı gruplar öğrenci hareketlerinin mobilizasyonunda da önemli rol oynamıştır. Özellikle 15 Khordad olaylarından sonra din adamları ile öğrenci grupları arasında sıkı bağ kurulmaya başlanmıştır. 1960-1970 arası dönemde Ayetullah Humeyni'nin telkini ile dini eğitim veren medreseler ile üniversiteler arasında öğrenci grupları aracılığı ile bir köprü oluşturulması amaçlanmıştır. Medreseler ile üniversiteler arasındaki köprünün kurulmasında etkin rol oynayan din adamlarının başında Mahmut Talegani, Murteza Mutaharri, Muhammed Mufette gelmektedir. Ayrıca Ali Şeriatî de öğrenci hareketlerine dini bir kimlik kazandırmaya çabalamıştır³⁷.

15 Khordad olaylarının rejim tarafından bastırılmasının ardından harekete katılan öğrenci grupları, özellikle de yurtdışında etkin olan öğrenci komiteleri Küba ve Cezayir gibi ülkelerdeki devrim deneyimlerine odaklanmışlardır. Milli Cepheye yakın bazı öğrenci grupları silahlı eğitim almak için Mısır ve Lübnan³⁸ gibi ülkelere

³⁵ Mehrzad Burucerdî, *Rushenfikran'e İrani ve Garb*, Çev. Cemşid Şirazi, Tahran, Furuzane Ruz, 1999, ss.137.

³⁶ Ali Mirsepasi, *Teammül'i der Modernite'ye İrani*, Çev. Celal Tevekkulyan, Tahran, Terhe Nove, 2005, ss.151.

³⁷ Raqî, a.g.e., ss.42-53.

³⁸ Lübnan, İran İslam Devrimi sonrasında da İran açısından önemli bir role sahip olmuştur. Hizbullah gibi örgütsel yapılar aracılığı ile bölgede nüfuz alanı oluşturulmuştur. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Çelik, "Lübnan Hizbullahı'nın (ATAD)

gitmişlerdir. Tudeh Partisi'ne yakın radikal sol gruplara mensup öğrenciler ise Küba ve Çin'e gitmişlerdir. Dönemin İslamcı kimliğe sahip öğrenci gruplarının faaliyet alanları ise ağırlıklı olarak ultiir odaklı olmuştur. Bu grupların söylem ve taleplerinin temelini İslami düşünce oluşturmuştur ³⁹.

İran Dışında Faaliyet Gösteren Öğrenci Grupları

1953 darbesi ve 1963'te 15 Khordad olaylarından sonra ülke genelinde Şahlık rejiminin baskısı hâkim olmuştur. Bu baskı sebebiyle darbenin ardından sol görüşlü ve milliyetçi pek çok öğrenci grubu üyeleri yurtdışına çıkmıştır. 15 Khordad'dan sonra ise İslamcı öğrenci gruplarının pek çok üyesi faaliyetlerine İran dışında devam etmek zorunda kalmıştır ⁴⁰.

Söz konusu dönemde İran dışında faaliyet gösteren önde gelen öğrenci gruplarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

- *Almanya'da İkamet Eden İranlı Öğrenciler Konfederasyonu*: Tudeh Partisi 1950'de Batı Berlin'de düzenlediği bir programda Almanya'da eğitim gören İranlı öğrencileri bir araya getirmiştir. Gerçekleştirilen bu program sonrasında ise Almanya'da İkamet Eden İranlı Öğrenciler Konfederasyonu resmen kurulmuştur. Söz konusu konfederasyon öğrencilere yönelik faaliyetlerinin başında aylık olarak *Sedama* dergisini yayımlamaya başlamıştır⁴¹.
- *İranlı Öğrenciler Konfederasyonu*: Milli Cephe tarafından 1960'da Avrupa'da İranlı öğrencileri bir araya toplamak için kurulan bir konfederasyondur. Tahran'daki öğrenci grupları da söz konusu konfederasyona bağlı olduklarını duyurmuşlardır. İranlı

İdeolojik ve Örgütsel Yapısı", Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan, 2019, Ankara: Berikan Yayınevi).

³⁹ Shirudi, a.g.e., 2005, ss.127-155.

⁴⁰ Shirudi, a.g.e., 2005, ss.127-155.

⁴¹ Metin, a.g.e., ss.80-81.

Öğrenciler Konfederasyonu temel amacının İran'daki ve İran dışındaki öğrenciler arasında köprü kurmak olduğunu açıklamıştır⁴².

- *Bağımsız Öğrenci Örgütü*: İran'ın Amerikan Büyükelçiliği ve Amerika'nın Ortadoğulu Dostları Derneği tarafından mali kaynak sağlanarak 1960 yılında Amerika'da kurulmuştur.
- *İranlı Öğrenciler Örgütü (Amerika)*: Bağımsız Öğrenci Örgütü'ne karşı Sadık Kutupzade ve Muhammed Nekhsheb tarafından ise New York'ta *İranlı Öğrenciler Örgütü* kurulmuştur⁴³. İranlı Öğrenciler Örgütüne hem milliyetçi görüşten hem de sol görüşten, Tudeh Partisi'ne yakın öğrenciler katılım göstermişlerdir. Muhammed Nekhsheb'in genel yayın yönetmenliğinde *Endişe'e Cebhe* gazetesi yayımlamaya başlamışlardır. Gazetede İran'daki öğrenci hareketlerine dair haberlere sıklıkla olarak yer verilmiştir. İran'daki öğrenci hareketlerinin İslami bir kimlik üzerinden aktarılması örgütteki sol görüşlü öğrencilerin tepkisini çekmiştir⁴⁴.
- *İranlı Sosyalistler Cemiyeti*: Avrupa'da kurulan İranlı Sosyalistler Cemiyeti, Zahmetçeken İranlılar Partisi'ne yakınlığı ile bilinmektedir. Grubun önde gelen isimleri arasında Hamid İnyet, Muhammed Ali Houmayoun Katuzian, Mensur Ferheng, Nasır Pakdamen yer almaktadır. Bu grup daha sonra Paris'te Sosyalizm Dergisi'ni yayımlamıştır⁴⁵.

⁴² Sazmane Mucahidine Halk, Peydai Ta Fercam Sazmane Mucahidine Halk, Peydai Ta Fercam, Tahran, Muesseseye Mutalaat ve Pejoeshhaye Siyasi, 2006, ss.263-264.

⁴³ Metin, a.g.e., ss. 86-96.

⁴⁴ Sazmane Mucahidine Halk, a.g.e., ss. 268

⁴⁵ Gulam Rıza Necati, Tarikhe Siyasiye Bist u Pench Sale'e İran, Tahran, Resa Yayınevi, 2009, ss. 461-463.

- *Yurtdışı İnan Özgürlük Hareketi*: Ali şeriatı'nın 1962'de yazdığı mektupta İnan özgürlük Hareketi taraftarlarına yurtdışında da benzer bir oluşumun kurulması gerektiği yönünde telkinde bulunmasının ardından 1963'te Paris'te bulunan İnanlı öğrenciler tarafından Yurtdışı İnan Özgürlük Hareketi kurulmuştur. Bu hareket içerisinde Ali şeriatı, Mustafa Chemran, İbrahim Yezdi, Sadık Kutupzade, Feridun Sahabi, Muhammet Tevessuli ve Ebulfezl Bazergan gibi isimler aktif rol almışlardır. 1979 İnan İslam Devrimi'ne zemin hazırlanan süreçte de etkili isimlerdir. İbrahim Yezdi ve Sadık Kutupzade Irak'a giderek Ayetullah Humeyni ile mülakatlar gerekleřtirmiřlerdir⁴⁶.
- *Avrupa ve Amerika'daki İnanlı Öğrenciler Komitesi*: 1969 yılında kurulan bu komite Avrupa ve Amerika'daki İnanlı öğrencileri bir çatı altında toplamayı amaçlamıştır. Avrupa'da farklı ölkelerde bulunan öğrenciler arasındaki koordinasyonu Sadık Kutupzade sağlamıştır. Kutupzade ayrıca Ortadoğu ölkelerinden gelen diğer öğrencilerin birbirleri ile irtibat kurmalarında da önemli bir rol oynamıştır. İslami kimliği ile bilinen Avrupa ve Amerika'daki İnanlı Öğrenciler Komitesi'nde yer alan isimlerin başında Hasan Habibi, Sadık Tabatabai, Ebulhasan Beni Sadr, şemsuldin Mecabi gibi isimler gelmektedir. Komitenin Amerika'daki öğrencilerin örgütlenmesi ve koordinasyonunda İbrahim Yezdi rol oynamıştır. Bu komite ayrıca üç ayda bir Mektebe Mubariz dergisini yayımlamıřtır⁴⁷.

Bu gruplar dışında İngiltere, Fransa, Almanya ve diğer pek çok Avrupa ölkesinde söz konusu komite ve örgütlerin temsilcilikleri bulunmuştur. Yurtdışındaki öğrenci hareketlerinde aktif rol alan pek çok isim İnan İslam Devrimi'nin ardından kurulan yeni siyasi yapıda üst düzey görevlere

⁴⁶ Sazmane Mucahidine Halk, a.g.e., ss. 268-269.

⁴⁷ Sazmane Mucahidine Halk, a.g.e., ss. 270.

getirilmişlerdir. Ebulhasan Beni Sadr, İbrahim Yezdi, Sadık Kutupzade, Dariush Forouhar üst düzey görevlere getirilen isimler arasındadır⁴⁸.

1979 İran İslam Devrimi Sürecinde Öğrenci Hareketleri

İran'da devrime zemin hazırlayan gelişmeler yaşanırken aynı zamanda İran dışında eğitim gören İranlı öğrenciler de ülke içerisinde Şahlık rejimine duyulan memnuniyetsizlikleri kendi yayın organlarında yer vermişlerdir. Avrupa'da yayımlanan gazetelere İran'da yaşanan sürece dair de çeşitli röportajlar verilmiştir⁴⁹. Ayrıca İran içinde ayaklanmalar başladıkça yurtdışındaki öğrenciler ise İran'ın diğer ülkelerdeki elçiliklerine baskınlar yapılmıştır. 1976'da Almanya'nın Bonn ve İsviçre'nin Cenevre şehrinde bulunan İran konsolosluklarına öğrenciler tarafından baskınlar düzenlenmiştir. Baskınlar sırasında konsolosluk binalarında bulunan SAVAK'a ait gizli arşiv belgeleri de ele geçirilmiştir⁵⁰.

İranlı öğrenciler 1975 yılında İran'ın Londra'daki büyükelçiliğine ve Paris'te bulunan Pars Haber Ajansı'na baskın düzenlemişlerdir. 1977'de ise Kopenhag, Roma ve Doğu Almanya'da bulunan elçiliklere baskın yapılmıştır. Şah'ın ve eşinin 1977'de Washington ziyareti sırasında ise Amerika'da bulunan İranlı öğrenciler geniş çaplı protestolar düzenlemişlerdir. 1979'a gelindiğinde ise Lahey ve Brüksel'deki elçiliklere baskın yapılmıştır⁵¹.

Devrim sürecinde İran içindeki öğrenci grupları ise gerilla gruplar oluşturup, Şahlık rejimine karşı silahlanmaya başlamışlardır.

⁴⁸ Hamid Shoket, Tarikhe Bist u Pench Sale Konfederasyone Daneshcuyan ve Muesseline İrani, Almanya, Bastab Yayınevi, 1993.

⁴⁹ Metin, a.g.e., ss. 404-411.

⁵⁰ Metin, a.g.e., ss. 382-384.

⁵¹ Muhammed Rıza Alem, Berresiye Tahamul ve Muellifihaye Cumbeshhaye Daneshcuyiye Kharic Ez Keshver Beyne Salhaye 1342 ta 1357 Der Revabet ba İmam Humeyni, Tarikh Ferhang ve Temeddune İslami, 1394, ss. 105.

Yurtdışındaki öğrenciler ise bu grupların diğer ülkelerde silahlı eğitimler almaları konusunda aracılık etmişlerdir. Silahlı eğitimlerin alınmasına aracılık ettikleri gerekçesiyle Şahlık rejimi yurtdışındaki öğrenci komitelerini illegal ilan etmiştir. Öğrenci hareketleri giderek radikal bir çizgiye kaymışlardır. Söz konusu süreçte Dini eğitim alan medrese öğrencileri de örgütlenerek üniversite öğrencileri ile birlikte hareket etmişlerdir⁵². Medreselerdeki öğrencilerin de öğrenci hareketlerine dahil olmaları SAVAK'ın eğitim kurumlarına yönelik baskısını arttırmıştır. Şah'ı eleştiren eğitimciler göz altına alınıp, tutuklanmışlardır. Rejimin baskı aygıtlarının özellikle bu aşamada üniversite, medrese ve liselere geniş çaplı müdahaleleri söz konusu olmuştur⁵³. Bu müdahaleler 1979'da devrimin gerçekleşmesine zemin hazırlayan protestoların artmasına yol açmıştır. Geniş çaplı halk ayaklanmasıyla Şahlık rejimine son verilmiş ve Ayetullah Humeyni liderliğinde İran'da yeni bir rejim kurulmuştur.

SONUÇ

İran'da öğrenci hareketlerinin kökenlerinin yurtdışına gönderilen öğrenci gruplarına dayandığı anlaşılmaktadır. Zira Avrupa ve Amerika'ya eğitim almak için gönderilen öğrenciler buldukları ülkelerdeki çeşitli ideolojik grupların etkisinde kalmış ve İran'a döndüklerinde İran'ın siyasal ve ictimai sorunlarından dönemin rejimini sorumlu tutmuş ve eleştirmeye başlamışlardır. Meşrutiyet sürecinde ve devamında Pehlevi döneminde İran petrolünün millileştirilmesi, 15 Khordad gibi önemli pek çok siyasal ve sosyal gelişmede aktif roller üstlenmeye başlamışlardır.

İran'daki öğrenci hareketleri pek çok toplumsal ve siyasal süreçlerde önemli bir etki gücüne sahip olmuştur. İran'da öğrenci hareketlerinde aktif grupları; Marksist, Tudeh Partisi etkisinde olan sol gruplar; Milli Cephe ile bağlantılı olan Muhammed Musaddık taraftarı olan gruplar ve Milli Cepheden ayrılarak oluşturulan Özgürlük Hareketi taraftarı İslamcı gruplar şeklinde üç ayrı kategoride ele almak mümkündür.

⁵² Metin, a.g.e., ss. 372.

⁵³ Ahmedi, a.g.e., ss. 54-61.

İran'daki öğrenci hareketleri İran İslam Devrimi sürecinde Pehlevi rejimine karşı çıkmış ve Şahlık rejiminin uygulamalarını eleştirmeye başlamıştır. Söz konusu süreçte öğrenci gruplarının faaliyetleri incelendiğinde İran'da Şahlık rejimine karşı siyasal tepkinin yükselmesinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Kitlelerin harekete geçmesinde tetikleyici olan öğrenciler, devrimci düşüncenin ülke geneline yayılmasında da önemli bir rol üstlenmişlerdir. Özellikle Amerika'da bulunan İranlı öğrenciler; İbrahim Yezdi, Mustafa Chemran, Sadık Kutupzade gibi isimler Ayetullah Humeyni ile irtibata geçerek devrim söylemlerini inşa etmeye başlamışlardır. Söz konusu isimlerin en önemli rolü Şahlık rejimine karşı uluslararası basın aracılığı ile baskı oluşturmak olmuştur. Ayetullah Humeyni'nin siyasal mesajlarının uluslararası medyada yer almasında etkin rol oynayan bu isimler, öğrenci hareketlerinin faaliyetlerinin de aktifleştirilmesinde tetikleyici olmuşlardır. Yurtdışındaki öğrenci grupları ise Şahlık rejimine karşı propaganda faaliyetleri yürütmüş ve uluslararası arenada Şahlık rejiminin meşruiyetini sorgulatan yayın ve faaliyetlerde bulunarak uluslararası kamuoyunun Şahlık rejimine yönelik baskı uygulamasına zemin hazırlamışlardır.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, Ervand (1998) İran Beyne Do Engılab. (Çev. Kazım Firuzmend). Tahran: Merkeze Tahran.
- Ahmedi, Mahmud Tahir (2005). Esnadi Ez Cumbeshe Danescuyi ve Neyzete Milli İran. Tahran: Gencineye Esnad.
- Alem, Muhammed Rıza (1394). Berresiye Tahamul ve Muellifihaye Cumbeshhaye Daneshcuyiye Kharic Ez Keshver Beyne Sallhaye 1342 ta 1357 Der Revabet ba İmam Humeyni, Tarikh Ferhang ve Temeddune İslami.

- Esnadi Ez Cumbeshe Daneshcuyi ve Neyzete Milliye İran. (2000). Tahran: Gencineye Esnad Yayınevi.
- Baki, Emaduldin (2000). Cumbeshe Daneshcuye İran Ez Agaz Ta Engılabe Eslami. Tahran: Camee.
- Burucerdi, Mirzade (1999). Rushenfikran'e İrani ve Garb. (Çev. Cemşid Şirazi). Tahran: Furuzane Ruz.
- Çelik, Mehmet (2019). "Lübnan Hizbullahı'nın İdeolojik ve Örgütsel Yapısı". Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan. Ankara: Berikan Yayınevi).
- Gergozlu, Nasır (2006). Ez Engelebe Sefid Ta Engılebe İslami. Paris: Daire Mina Yayınları.
- İcazi, Mesud (1996). Ruyedadha ve Daveriye Kahtırate Mesud İcazi (1329-1339). Tahran: Nilufer Yayınevi.
- Katouzian, Homa (1379). Musaddık ve Neberde Godret. (Çev. Ahmed Tedeyyun). Tahran: Resa Yayınevi.
- Kediver, Cemile (1990). Ruyaruyi; Engılebe Eslami İran ve Amerika. Tahran: Neşre İttılaat.
- Kerimiyan, Ali Rıza (2002). Cumbeshe Daneshcuyi Der İran. Tahran: Merkeze Esnade Engılebe Eslami.
- Medeni, Seyyid Celaluddin (1980). Tarikhe Siyasiye Muasır İran. Qum: Hozeye İlimiyeye Qum.
- Metin, Afshin (1999). Konfederasyone Tarikhe Cumbeshe Daneshcuyane İrani Der Hkaric Ez Keshver (1352-1357) . (Çev. Erestu Azeri). Tahran: Şiraze Yayınevi.
- Mirsepasi, Ali (2005). Teammül'i der Modernite'ye İrani. (Çev. Celal Tevekkulyan). Tahran: Terhe Nove.
- Muhammed Arab (2018). Tevellude Cumbeshe Daneshcuyi Der İran. Tahran: Khodnevis.
- Necati, Gulam Rıza (2009). Tarikhe Siyasiye Bist u PENCH Sale'e İran. Tahran: Resa Yayınevi.
- Özkan, Hülya. (2020). İran İslam Devrimi'nin Türkiye'ye Etkiler: 1978-1990 Yılları Arasında Türkiye'de Yayımlanan Dergiler Üzerine Bir İnceleme. İstanbul: Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Özkan, Hülya ve Mohammad Rigiderakhshan (2019). "İran'da Basının Doğuşu ve Gazeteler". Erciyes İletişim Dergisi, 6 (2). ss. 975-994.
- Özkan, Hülya ve Mohammad Rigiderakhshan (2021). İran'da Medya ve Siyaset. Konya: Çizgi Yayınevi.

- Raqi, Davud (2003). Utopyaye Cumbeshe Daneshcuyiye İran. Tahran: Mahname Zemaneh.
- Rencheran, Davud (2009). Berresiye Ceryane Marksisme Daneshcuyi Der İran. Tahran: Muesseseye Sahile Endishe.
- Sazmane Mucahidine Halk; Peydai Ta Fercam (2006). Sazmane Mucahidine Halk; Peydai Ta Fercam. Tahran: Muesseseye Mutalaat ve Pejoeshhaye Siyasi.
- Sefiri, Mesud (2000). Diruz Emruz ve Ferdaye Cumbeshe Daneshcuyiye İran. Tahran: Ney Yayınevi.
- Shirudi, Murteza (2005). "Tarikh ve Huviyete Cumbeshe Daneshcuyiye İran". Feslnameye Din ve Siyaset. 127-155.
- Shirudi, Murteza (2013). "Tevansenciye Goftemanhaye Cumbeshe Daneshcuye İran'e Muasır". Pejoeshnameye Engılabe Eslami. 67-89.
- Shoket, Hamid (1993). Tarikhe Bist u Pench Sale Konfederasyone Daneshcuyan ve Muesseline İrani . Almanya: Bastab Yayınevi.
- Yezdi, İbrahim (2004). Combeshe Daneshcuyi Der Do Dehe: Ez 1320 Ta 1340. Tahran: Entisharate Kalem.